

Yayın Geliş Tarihi: 13.12.2018
Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2019
Online Yayın Tarihi: 25.09.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.496567>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 3, Yıl: 2019, Sayfa: 731-761
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PERS (AKHAİMENİD) BAĞLAMINDA SAKALAR

Muzaffer DURAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı Pers (Akhaimenid) döneminde Saka-Pers münasebetlerini incelemektir. Bu hususta öncelikle Sakaların başta Akhaimenid yazılı ve arkeolojik kaynaklarında, Yunan yazarların eserlerinde nasıl tasvir edildiğini açıklamaya çalıştık. Bunu yaparken Akhaimenid dönemine ait olan ve Sakaları tasvir eden en eski Saka görsellerini sunmaya çalıştık. Şimdiye kadar genellikle Saka-Pers savaşları üzerine birçok kıymetli çalışma yapılmıştı. Biz bu makalede Saka-Pers savaşlarının yanında Sakaların Perslerle olan “müttefiklik” ilişkilerini de göstermeyi amaçladık. Yöntem olarak Akhaimenid kitabeleri, bazı Assur vesikaları ve antik Yunan metinleri ile Sakaları betimleyen Akhaimenid rölyeflerini, mezarlar üzerindeki figürleri ve kurganlardan çıkarılan bazı arkeolojik malzemeleri kullandık. Çalışmamızda Sakaları temsil eden birçok grubun olduğunu, Sakaların Akhaimenidlerden önceki dönemlerde İran coğrafyası ile temasa geçtiğini, erken Akhaimenid döneminde Perslerle düşmanca münasebetleri olduğunu, Kserkses ile birlikte Sakalarla Perslerin omuz omuza çarpıştığını belirledik. Son olarak Perslerin gerek Yunan savaşlarında gerek Büyük İskender ile yaptığı savaşlarda mağlup olmasına rağmen Pers ordusundaki Sakaların rakiplerine karşı daima üstünlük sağladığını tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Antik İran, Persler (Akhaimenidler), Sakalar, Askeri Tarih.

SAKAS IN THE CONTEXT OF PERSIA (ACHAEMENID)

Abstract

The aim of this study is to investigate the Saka-Persian relations during the period of Persia (Achaemenid). In this respect, we first tried to explain how the Sakas, particularly the Achaemenid, were depicted in the works in the written and archaeological sources, in the works of Greek writers. In doing so, we presented the oldest Saka images belonging to the Akhaimenid period and depicting the Sakas. Until now, there have been many valuable works on Saka-Persian wars. In this article, we aimed to show the alliance relations between the Sakas and Persians alongside the Saka-Persian wars. As a method, we used the Akhaimenid inscriptions, Assyrian documents and ancient Greek texts and the

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Duran, M. (2019). Pers (Akhaimenid) bağlamında Sakalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 731-761.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8209-1759, muzafferdurand@sdu.edu.tr

Achaemenid reliefs depicting the Sakas, the figures on the tombs and some archaeological materials extracted from the kurgans. In our study, we found that there were many groups identifying with the Sakas, that the Sakas had met with Iranian geography in the periods preceding the Achaemenids, and that there were some hostile relations with the Persians during the early Achaemenids period; we also determined that, together with Xerxes, the Persians collide with the Sakas. Finally, we found that although the Persians were defeated both in the Greek wars and in the battles with Alexander the Great, the Sakas in the Persian army always have superiority against their rivals.

Keywords: Ancient Iran, Persians (Achaemenids), Sakas, Military History.

GİRİŞ

Antik çağlarda İran’da siyasi manada en eski “devlet” yapılanmasına Elam (Susa) bölgesinde rastlamaktayız. Oldukça uzun yıllar varlıklarını sürdüren Elamlıların, siyasi olduğu kadar kültürel manada da Medlere ve özellikle Akhaimenidlere yol gösterici olduğunu düşünebiliriz. Herodotos’tan anlaşıldığına göre Ekbatana (Hemedan) merkezli Med devleti döneminde Medlerin sınırları batıda Kızılırmak nehrine kadar dayanmıştı. Medlerden başka Ön Asya’nın bir diğer bir başat aktörü Assurlular idi ve bu iki devlet kıyasıya mücadele içindeydi. Bu sırada (MÖ. 7. yüzyıl) Saka/İskit halklarının tarih sahnesine çıktığını ve eski Ön Asya coğrafyasında önemli bir aktör haline geldiğini görmekteyiz. MÖ. 6. yüzyıla geldiğinde İran’daki hâkimiyet Med devletine son veren Büyük Kyros’un (II. Kyros) çabalarıyla Akhaimenid hanedanlığına geçmiştir.

Akhaimenid hanedanlığı MÖ. 6-4. yüzyıllar arasında Asya, Anadolu, Mezopotamya, kısmen Afrika (Mısır, Etiyopya) ve kısmen Avrupa kıtalarında söz sahibi olmuş güçlü bir imparatorluktu. İmparatorluğun bütün kuzey sınırlarında ise Saka/İskit halkları yayılmış vaziyette idi. Dolayısıyla Saka-Akhaimenid münasebetleri kaçınılmaz hale gelmişti.

SAKA HALKLARININ AKHAİMENİD DÖNEMİNDEKİ TASVİRLERİ

Yazılı Metinler

Pers kaynaklarında Saka olarak adlandırılan halk, farklı kaynaklarda farklı isimlerle anılmaktadır. Bunlardan en yaygın olan İskit kelimesi Yunancadan (Σκόθης, Σκόθαι) gelmektedir (Hdt. I.104, 105). Sakalar, Asur kaynaklarında *Asgusai* (Prism B, Col. III, II. 13-28, şurada: Luckenbill 1927: 207); Çin kaynaklarında Sai (Taishan 2014; Taishan, 1998: 1) olarak anılmaktadır¹. Ancak çivi yazılı Pers kitabelerinde tek bir isimle anılmamaktadır. Pers yazılı kaynaklarında geçen Saka grupları şunlardır: *Sakā tyaiy paradraya*, *Sakā tigrakhaudā*, *Sakā haumavargā*, *Sakaibiš tyaiy para Sugdam* (DNa 3, § 25-29; XPh

¹ Taishan (2014), Saka adının ilk olarak Persler tarafından, İli ve Chu Nehirleri vadisinde ve daha sonra Seyhun Irmağı’nın kuzey kıyısındaki vadilerde bulunan Massaget bölgesini belirlemek için kullanıldığını ifade etmektedir.

3, § 26-27; DPh §5-6; DSe § 24-29)². Kserkses yazıtında (XPh § 26) geçen *Dahā* halkı da Saka gruplarına dahil edilmektedir. Söz konusu yazıtta Daha halkının hemen ardından Saka halkları olan haumavarga ve tigrakhauda grupları sayılmaktadır. Strabon'da da Δάαι (Daai) halkından bahsedilmekte ve bunların büyük bir Saka kolu olduğu ifade edilmektedir. Strabon ayrıca *Massagetlerin* de İskit halkından olduğunu ifade etmektedir. Dahai, Massaget ve Saka tanımlamalarının her biri farklı isim almasına rağmen hepsinin İskitlerin genel adıdır. Strabon'dan anlaşıldığına göre İskitler'in büyük bir kısmına Hazar Denizi'nden başlayarak Dahai denmektedir. Ancak bunlardan daha doğuda yer alanlara Massagetae ve Saka denir. Buradaki çoğu göçebe halk için durum böyledir. Bu göçebelerin en iyi bilinenleri, Baktria'yı Yunanlardan alanlar -yani Saka ve Sogdia'ya bitişik olan ve Sakaların ele geçirdiği Seyhun'un diğer tarafından gelen- Asii, Pasiyani, Tokhari ve Sakarauri'dir (Str. XI.8; Taishan, 1998: 11-12). Bu durum buradaki "Saka"ların dört kabileden oluştuğunu göstermektedir: Asii, Pasiyani, Tokhari, Sakarauri. Bu halklar daha önce İli ve Chu nehirlerinin vadilerinde (Çin kaynaklarında Sai Ülkesi) yaşamaktaydı. Dolayısıyla bunlar Herodotus'un tanımladığı ve İskit soyundan olduklarını söylediği İssedon'lar (Hdt. I.201, IV. 13, 32) olabilir (Taishan, 1998: 12).

Strabon'dan çok daha önce Herodotos da Massagetlerin İskit soyundan olduğunu belirtmiştir. Ona göre geniş bir coğrafyada yaşayan Massagetlerin güçlü bir yapısı vardır ve giyinişleri ile yaşam tarzları tıpkı İskitler gibidir (Hdt. I.201, 215; ayrıca Massaget=Saka için Durmuş, 1997: 49-50)³. Son olarak Ktesias'ta *Sakes* ismi ile karşılaşmaktayız ki D. Head bunların Dahā ve Massagetler gibi Saka gruplarından biri olabileceğini ileri sürmektedir (Head, 1992: 48-49).

Pers kaynaklarında geçen *Sakā tyaiy paradraya* Yunanların tanıdığı İskit halkı olmalıdır. Bunlar Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaktadır (Cook, 1985: 254). *Sakā tigrakhaudā* (sivri şapkalı) grubunun yaşadığı coğrafya Seyhun Irmağı (Siri Derya, Jaxartes) civarındadır (Durmuş, 2007: 39, 41). İ. Durmuş Massagetlerle Saka tigrakhauda grubunun aynı olduğunu söylemektedir (Durmuş, 1996: 87). *Sakā haumavargā* grubu ise Herodotos'ta geçen Amyrgian İskitleridir⁴ (Haoma⁵ için

² Taishan, Persepolis ve Susa yazıtlarında isimlerinin geçmemesinden yola çıkarak *Sakā tyaiy paradraya* grubunun başlangıçta Persler tarafından Saka olarak tanımlanmadığını, bazen Saka olarak geçseler de tigrakhauda ve haumavarga gruplarından farklı olduğunu ileri sürmektedir (Taishan 2014: http://sino-platonic.org/complete/spp251_Saka_Sacae.pdf).

³ Saka'ların Seyhun Nehri'nin (Siri Derya) kuzey yakasına (Massagetae memleketine) yayıldığı en erken tarih muhtemelen II. Kambyses'in iktidarının başlarıdır. Ondan sonra, Hi Nehri'nden Seyhun'a kadar geniş bir bölgeye sahip olmuşlardır. Massagetler bundan sonra Saka olarak adlandırılmıştır. Zira Massaget'leri fiziksel olarak değiştirmişlerdir (Taishan 1998: 12).

⁴ Amyrgian İskitleri=Saka Tigrakhauda görüşü için bkz. Narain, 1987: 30.

⁵ Haoma (hûm, hôm, soma), bir tür bitkidir. Bu bitkinin dallarının ezilmesiyle ortaya çıkan sıvıya da haoma denmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Darmesteter, 2012: 10; Yıldırım,

Sakalar). *Sakaibiš tyaiy para Sugdam*'ın (Sogdia'nın ötesindeki Sakalar) Saka haumavarga ile aynı grup olduğu düşünülmektedir (Cook, 1985: 254). Dolayısıyla Perslerin kuzeydoğu sınırında ve ötesinde yaşamaktadırlar. Zira Sakaibiš tyaiy para Sugdam ifadesi daha sonraki Akhaimenid kayıtlarında (DSe, DNa, XPh) Saka haumavarga olmuştur (Schmidt, 1970: 112). Haumavarga grubu yoğun olarak günümüz Fergana ve Kaşgar civarında bulunmaktaydı. Persler bunlara “bizim Saka’lar” adını vermiştir. Hasanov bunun nedenini Perslerin Fergana ve Kaşgar’ın çevresini imparatorluklarının bir parçası olarak benimsemelerine bağlamaktadır (Hasanov, 2009: 41)⁶. Dahā grubunun buldukları coğrafyanın ise Hazar Denizi’nin doğusu olduğu düşünülmektedir (Schmidt, 1970: 120). Nitekim Curtius Rufus, bunların Hazar Denizi’nin başlangıcında oturduğunu bildirmektedir (Curt. IV.12.6).

I. Darius’un Mısır seferi sonucunda diktirdiği stelde *bataklık bölgede yaşayan Sakalar* ve *ovalık alanda yaşayan Sakalar* şeklinde bir ayırım yapılmaktadır (DSab 12, Young, 1988: 89’dan; Balcer, 1972: 127). Saka gruplarının bu şekilde ayrılmaları Eski Farsça kralî yazıtların, Akkadca ve Elamca versiyonlarında da görülmektedir. J.M. Balcer ovalık steplerde yaşayan Sakaların Amyrgian Sakaları olması gerektiğini; bataklık bölgede yerleşmiş bulunan Sakaların ise Maiotis Gölünün bataklık alanlarındaki bölgede bulunduğunu ifade etmektedir (Balcer, 1972: 127). D. Head da (1992: 48) bu adlandırmaların muhtemelen Yunan kaynaklarında bahsi geçen Sakaları ifade ettiğini belirtmektedir (Head, 1992: 48). Ancak Yunanlar kuzeyde yaşayan bu halkların farklılıklarını anlayamadıklarından hepsine birden İskit olarak adlandırmışlardır (Hdt. VII.64; Durmuş, 2007: 61).

Gerek Pers gerekse Yunan kaynaklarında tigrakhauda Sakaları için “sivri şapka” betimlemesi ortak görünmektedir. Fakat Persler tarafından sivri şapkalı Sakaların yaşadığı yer olarak görülen bölge Kırım’dan Hazar denizine kadar olan geniş bir alanı kapsamaktadır. Zira söz konusu coğrafyadan elde edilen ve MÖ. 6-4. yüzyıla tarihlendirilen birçok arkeolojik eserde sivri başlıklı Saka figürlerine rastlanmıştır. Buradan hareketle tigrakhauda grubu doğudaki Amyrgian (haumavarga) Sakaları ve batıdaki Karadenizin Ötesindeki Sakalar arasında olmalıdır (Balcer, 1972: 126-127). Böylece Saka tigrakhauda grubu Saka paradraya’nın doğusuna; Saka haumavarga grubu da Saka tigrakhauda’nın doğusuna lokalize edilmektedir. Zira Pers yazıtlarında da bu iki grup daima arka arkaya yazılmıştır. Ancak belirtmeliyiz ki haumavarga’nın adı her zaman daha önce kayda geçirilmiştir. Tarihi olaylar ve gelişmelere de haumavarga grubunun

2008: 387. Firdevsî’nin Şahname’sinde (23815-23940, s. 990-994) Feridun’un soyundan gelen Hüm adında bir İranlıdan bahsedilir.

⁶ Hasanov burada Saka haumavarga grubu ile Perslerin dil yakınlığından da bahseder. Buradan hareketle Karadeniz’in ötesindeki Saka’ların İran dil grubuna mensup olmadığı “ecnebi Sakalar” yorumu yapılmaktadır. Bu konuda bakınız dn. 2.

Akhaemenid İmparatorluğu'ndaki rolünün tigrakhauda ile aynı olmadığını düşündürmektedir (Schmidt, 1970: 116).

Arkeolojik Eserler Üzerindeki Saka Betimlemeleri

Kitabelerin dışında Sakaları tasvir eden Akhaemenid dönemine ait birçok arkeolojik eser mevcuttur. Bunlar *Persepolis kral mezarları (Taht Taşıyan Halklar Rölyepleri)*, *Apadana Rölyepleri*, *Behistun Rölyeği*, *Tatarlı mezar odası resimleridir*. Bunların haricinde Oksus hazinelerine ve bazı Saka kurganlarına da değinmek gerekir.

Persepolis Taht Taşıyan Halkların Rölyepleri altı Pers kralının mezarı üzerine tasvir edilen halkları kapsamaktadır. 1. mezar I. Darius, 2. mezar Kserkses, 3. mezar Artakserkses, 4. mezar II. Darius, V. mezar II. Artakserkses, ve 6. mezar III. Artakserkses'e aittir (Schmidt, 1970: 111; Gall, 2009). Mezarlarda otuz halk tasvir edilmiştir (Schmidt, 1970: 110; Gall, 2009]. Schmidt'e göre (1970: 111) burada elbiselerine göre altı halk Sakaları kapsamaktadır. Nakş-i Rüstem yazıtında (DNa) art arda yazılan bu halkları Schmidt şu şekilde sıralamaktadır. Asya Sakaları: No 7=Sugda, No 8=Khorasmia (Uvârazmîş), No 14=Sakâ Haumavargâ, No 15=Sakâ Tigrakhaudâ; Avrupa Sakaları: No 24=Sakâ Paradraya, No 25=Skudra⁷. Bu gruplar Darius'un mezarının facade kısmında kralın tahtını taşıy vaziyettedir. Schmidt (1970: 120) Daha halkının imparatorluğa sonradan katılmış olabileceğini ifade etmektedir.

Taht Taşıyan Halkların Rölyepleri'ndeki bazı figürlerde onurlandırma sembolü olduğu düşünülen süslemelerle karşılaşmaktadır. Bu sembole sahip halklardan ikisinin Saka grubu (No14 Saka haumavarga ve No 24 Saka paradraya) diğeri ise Araplar (No 18) olduğu dikkat çekmektedir (Schmidt, 1970: 111). Herodotos, Büyük Kyros (MÖ. 559-530) ve II. Kambyes (MÖ. 530-522) dönemlerinde Arapların hiçbir zaman Pers buyruğuna girmediğini (Hdt. III. 88), yalnızca II. Kambyes döneminde⁸ Perslerle müttefik olduklarını ifade etmektedir (Hdt. III. 1-9, 88). I. Darius'un (MÖ. 522-486) satraplık vergilerini düzenlediği listede de Arapların oturdukları yerlerin haraç vermediği anlaşılmaktadır (Hdt. III. 91). Buradan hareketle Arapların kendi istekleri doğrultusunda Perslerin emrine girdiği düşünülebilir. Rölyeplerdeki onurlandırma sembolleri üzerinden bir çıkarım yapacak olursak Sakaların durumunun da bunlarla benzerlik göstermiş olduğunu ifade edebiliriz. Yani Sakalar, Pers kralının müttefiki veya istemcisi olmalıdır. Buradan hareketle Pers ordusunda yer alan Saka askerlerinin Pers geleneğinin gereği olan "zorla toplanmış köleler" değil, müttefik ya da paralı askerler olduğunu söyleyebiliriz. Yazıtlarda Saka gruplarından herhangi birine mensup satrap adı ile

⁷ Mezarlar üzerindeki figürlerden Sogdia, Khorasmia ve Skudra grubu ikonografik olarak Sakalara oldukça benzerdir. Bu durum belirgin olarak Saka ceketi ve teçhizatlarında görülmektedir. Bkz. Schmidt, 1970: Taht Taşıyıcı Grup 4, No 7, 8, 25.

⁸ Herodotos'tan anlaşıldığına göre (III.1-9, 88) bu dönemde Araplar, Kambyes'in Mısır seferinde Pers ordusunun çöl şartlarını aşabilmesi için onlara yardım etmişlerdi.

karşılaşılması da bu iddiaya desteklemektedir. Perslerin Saka kabilelerini Pers kökenli memurlar atayarak kontrol etmesi de mümkün görünmemektedir (Head, 1992: 49). Nitekim Behistun kitabesinden anlaşıldığına göre I. Darius, mağlup ettiği Sakalara bir satrap göndermemiştir. Yalnızca eski kralın (Skunkha) yerine yeni bir aday önermiştir (DB. V. 4. § 27; Head, 1992: 49). Netice itibarıyla adı geçen Saka grupları ve Araplar, böylece Pers ve Med soylularının seviyesine yükseltilmiş gibi görünmektedir. Bu durum Sakaların Akhaimenid tarihinde oynadığı rolü bakımından önemlidir (Schmidt, 1970: 111).

Figür 1. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (soldan sırayla I, II, V. mezar) *Sakā Haumavargā* Tasvirleri

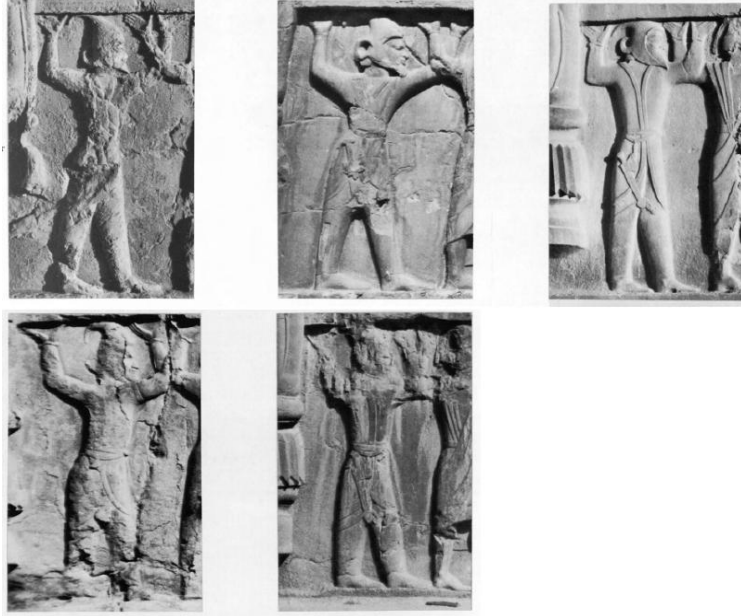
Kaynak: (Schmidt, 1970: Fig. 43). I. mezar oldukça tahrip olmuş vaziyettedir. II. ve V. mezarda akinakes (kısa kılıç) ile teçhizatlanmış ve tipik Saka ceketi giymiş figürler görülmektedir. *Sakā haumavarga* olduğu düşünülen bu figürlerin boyunlarında onur sembolü olan halka (veya gerdanlık) dikkat çekmektedir (Detaylı açıklamalar için bkz. Schmidt, 1970: 120, Taht Taşıyanlar Grup 4, No 14).

Figür 2. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (soldan sırayla II, V. mezar) *Sakā Paradrāya* Tasvirleri

Kaynak: (Schmidt 1970: Fig. 44). Uç kısımları arkaya doğru kıvrımlı bir şekilde görülen sivri başlıklarının yan uçları yanaklardan çeneye doğru uzanmaktadır. Boyun koruyucuları da yukarı doğru kıvrımlıdır. Figürler akinakes ile teçhizatlanmıştır. Kürk süslemeli tipik Saka ceketi dikkat çekmektedir. II. mezardaki figürün boynundaki onur sembolü olan halka net bir şekilde görülürken diğerinde bant şeklinde betimlenmiştir (Schmidt, 1970: 120, Taht Taşıyanlar Grup 4, No 24).

Figür 3. Persepolis Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'nde (No 15) *Sakā Tigrakhaudā* Tasvirleri

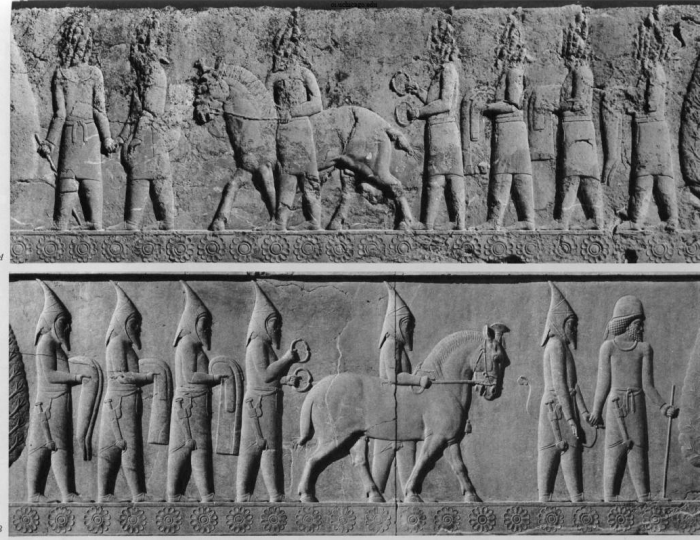
Kaynak: (Schmidt, 1970: Fig. 44). Bütün figürlerin başlıkları sivri, hafifçe yüksek ama geriye eğimli vaziyettedir. Başlığın yanak koruyucu uçları çeneye doğru uzanmıştır. Tipik İskit ceketini giyen figürler akinakes ile teçhizatlanmıştır. Buradaki grubun boyunlarında onu sembolü olan halkalar görülmektedir.

Apadana Rölyefleri'nde ise Perslere haraç/hediye getiren halkların delegasyon üyeleri betimlenmiştir. Bu heyetlerden No 11 Saka tigrakhauda; No 17 Saka haumavarga grubuna aittir. Burada söz konusu Saka gruplarından Saka haumavarga, diğerlerinden farklı olarak silahlarıyla betimlenmiştir. (Schmidt 1970: 115). Fakat Persepolis'teki Tahtı Taşıyan Halklar Rölyefleri'ndeki figürlerin boyunlarında gördüğümüz onur sembolü taşıyan Araplar, Apadana Rölyefleri'nde silahlı gösterilmiştir (Schmidt 1953, Levha 46, Delegasyon No 20). Buradan hareketle Persepolis'te onur sembolü verilmiş Saka grubunun Apadana'da ayrıca silah taşımaları, Sakaların Persler nazarında ne denli önemli olduğunun açık bir göstergesidir diyebiliriz.

Apadana Rölyefleri'ndeki 11. delegasyon genellikle *Sakā tigrakhauda* ile özdeşleştirilmektedir. Ancak Schmidt (1970: 115) tigrakhauda grubunun Saka paradraya'nın (Karadeniz'in kuzeyindeki) batı alt gruplarından birini temsil ettiğini düşünmektedir. Yani bunlar Darius'un Behistun kitabesindeki (DB. V. 4) kayıtlarında bahsedilen Saka grubudur. Buna göre, Darius denizi (Bosphoros) geçmiş, İskitleri mağlup etmiş, İskit şefi Skunkha'yı esir almış, yerine başkasını geçirmiş ve onların topraklarına el koymuştur. Schmidt'e göre bu grup kitabelerde geçen Skudralılar olamaz. Tam tersine Skunkha'nın Behistun'daki olağan dışı

yükseklikteki başlığı ve kitabede geçen olaylar ile Herodotos'un kayıtları Skunkha'nın topraklarının Ister (Tuna) Nehri'nin ötesinde bulunduğu ve Sakā paradraya'nın alt gruplarından birinin lideri olduğuna işaret etmektedir. (Schmidt, 1970: 115). Yine Schmidt, Herodotos'ta geçen (III.92) Orthocorybantia'lıların Saka paradraya'nın ikinci bir alt grubu olduğunu iddia etmektedir. Bu grubu da Kafkasların doğusuna lokalize etmektedir. Ona göre Sakā paradraya'nın alt grupları tıpkı Sakā tigrakhauda gibi sivri bir başlık takmaktadır ve Tuna'dan Volga'ya belki de Ural Nehri'ne kadar yayılmış vaziyettedir (Schmidt, 1970: 116).

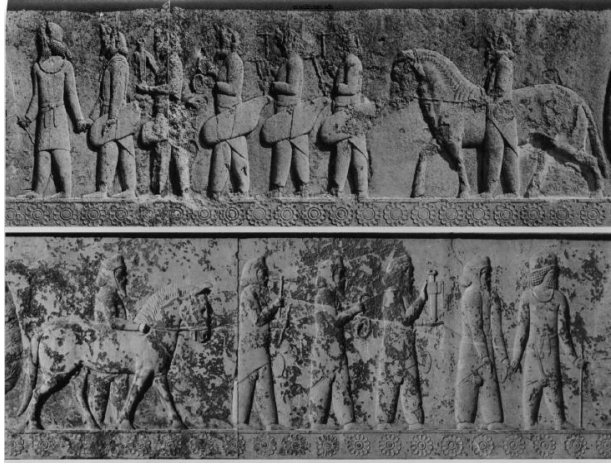
Figür 4. Apadana Rölyefleri'nden 11. Delegasyon, Saka Tigrakhauda Tasviri (Üst: Kuzey Merdivenleri, Alt: Doğu Merdivenleri)

Kaynak: (Schmidt 1953: Levha 37). Schmidt daha sonraki eserinde bunları Sakā tyaiy paradraya'nın batı alt grubu olarak tanımlamaktadır. (Schmidt, 1970: 115). Figürlerin sivri ve dik başlıkları dikkat çekmektedir. Kuzey Merdivenlerindeki figürlerin başlıkları tahrip olmuş olsa da sivri bir başlık taktıkları anlaşılmaktadır. Karakteristik Saka ceketleri giyen heyet üyelerinin cekete asılı vaziyette duran kısa kılıçları (akinakes) dikkat çekmektedir. Ayrıca figürlerin halkalar ve elbiseler getirdiği ve yanlarında iki at bulunduğu görülmektedir.

Figür 5. Apadana Rölyefleri'nden 17. Delegasyon.

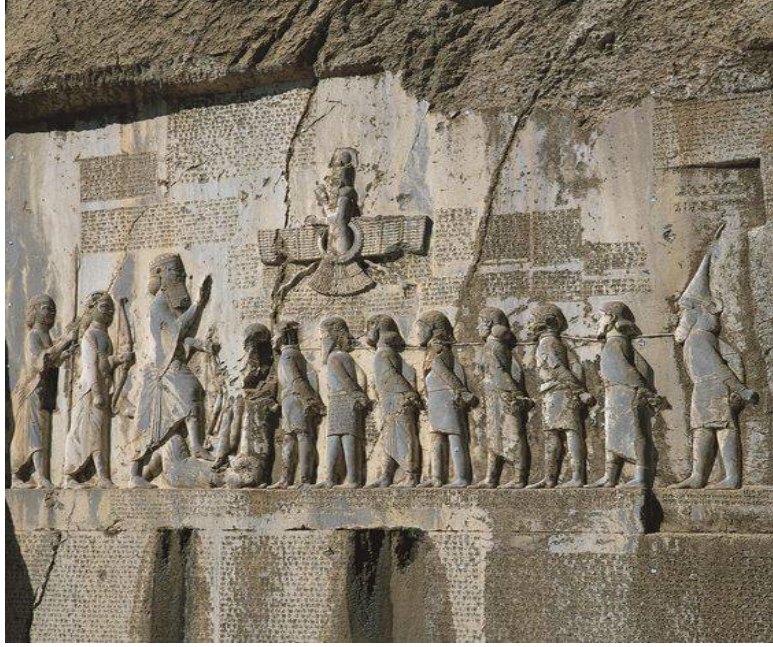
Kaynak: Schmidt, 1953: Levha 43. Schmidt 1953 yılındaki Persepolis I adlı eserinde bu heyeti Sogdialılar (Sugda) ile özdeşleştirmişti. Ancak uzun yıllar yapmış olduğu çalışmaların ardından 1970'deki Persepolis III eserinde Apadana'daki 17. delegasyon ve Persepolis Taht Taşıyıcı Rölyefleri'nden 14 nolu figürün aynı iki halkı tasvir ettiğini, yani her ikisinin de Saka haumavarga olduğunu iddia etmektedir. Onun ifade ettiğine göre delegasyon üyelerinde bulunan çift başlı balta (sagaris) yalnızca 17 numaralı heyetin üyelerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Herodotos'un (VII. 64) da bu silahı Amyrgian İskitleri, yani Sakā haumavarga ile özdeşleştirmesi Schmidt'in bu çıkarımda bulunmasına neden olmuştur. (Schmidt, 1970: 113). Bu rölyefte Sakaların çift başlı balta dışında üstteki grup silah olarak gorytus (sadak) taşımaktadır. Figür 5'teki gibi iki at ve halkalar taşıyan heyet üyelerini görmekteyiz.

Figür 6. Darius heykeli, Susa. Sağ yan 12. Figür. sg?shkš (Saka = İskit)

Kaynak: <http://www.livius.org/pictures/iran/susa/susa-statue-of-darius-the-great/statue-of-darius-the-great-subject-r12-sg-shks-op-saka-scythians/> (Erişim 10.10.2018).

Figür 7. Behistun Rölyefi.

Kaynak:http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=22148&PN=13 (Erişim: 09.09.2018). Burada I. Darius'a başkaldıran liderlerin esir edilişi betimlenmiştir. Kitabede geçen asi liderlerin isimleri kitabedeki sırası ile burada sahnelenmiş olmalıdır. Sondaki karakteristik başlığı ve ceketi ile bir Sakalı (Skunkha) tasvir edilmiştir. Anlaşıldığına göre I. Darius Saka memleketine en son gitmiştir. Dolayısıyla burada adı geçen Sakaları diğerlerinden sonra mağlup etmiştir. Darius'un I. Saka seferi diyebileceğimiz bu savaş MÖ. 519 yıllarına rastlamaktadır (Wieshöfer, 2003: 36).

Figür 8. Oksus Hazinesinden Silindir Mühür. Pers-Saka Mücadelesi. (MÖ 5. yüzyıl ?)

Kaynak: Francfort, 1988: 193.

Resim 1. Tatarlı Mezar Odası Rekonstrüksiyonu. Pers-Saka Savaşı.

Kaynak: Sümerer 2010: 125. Latife Sümerer (2010: 133) resmin I. Darius dönemindeki Saka savaşlarından bir sahneyi temsil ettiğini düşünmektedir. Sivri şapkalı bir Saka grubu atlı-okçu ve okçu-piyade olarak resmedilmiştir. Ayrıca piyadelerin bellerinde savaş baltası bulunmaktadır. Atlılar ise *gorytus* (sadak) taşımaktadır. Giydikleri zikzak motifli pantolonlar binicilik için oldukça uygundur. En arkadaki atlı grubun atlarının kuyruğunun düğümlü olduğu göze çarpmaktadır. Benzer durumu ve ayrıca ortadaki atın eyer motifini Pazırık halısı üzerindeki atlı figürlerde de görmek mümkündür. Pazırık halısındaki binici figürlerinde de başlık bulunmaktadır. Ancak Pazırık'taki başlıklar yukarı doğru sivri değildir. Pazırık halısı atlı savaşçı figürü karşılaştır Çan Lahti atlı figür.

Resim 2. (Sol) Behistun Rölyefi'nden Saka Kralı Skunkha. (Orta) Esik Kurganından, Altın Elbiseli Adam. (Sağ) Tatarlı Mezar Odasından, Pers-Saka Savaşı Sahnesi

Kaynak: (sol) Bkz. Figür 7 detay; (orta) http://nationalmuseum.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=55&catid=2&Itemid=161&lang=en; (sağ) Bkz. Resim 1 detay. Farklı zamanlara ait olan ve farklı coğrafyalarda bulunan bu eserlerden (aynı zamanda Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri ve Apadana Rölyefleri) anlaşıldığına göre Sakalar uzun ve yukarı doğru sivrilen şapkalar kullanmıştır. Yine -yukarıdaki rölyefler de dikkate alındığında- ellerindeki silahlar ile ceket-pantolon kombini ortak görünmektedir.

Resim 3. Solokha'dan Altın Saka Tarağı Üzerinde Savaş Sahnesi. MÖ. 5. yüzyıl sonları, 4. yüzyıl başları.

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/879755/?lng=> (Erişim: 09.09.2018).

ERKEN DÖNEMLERDE PERS-SAKA MÜNASEBETLERİ

Assur, Urartu ve Yunan kaynaklarından anlaşıldığına göre Orta Asya'ya yayılmış halde yaşayan Sakalar, Massagetlere mağlup olduktan sonra Kimmerlerin yanına göçmüş, onları buradan kovup kendileri yerleşmiştir. Kimmerleri yurtlarından ettikten sonra peşlerine düşüp, çeşitli nedenlerle Kafkasları aşarak⁹ güneye doğru inen Sakalar (Hdt. I. 104; Durmuş, 1997: 50) Medleri mağlup etmiştir. Herodotos (I.106) Sakaların yirmi sekiz yıl yukarı Asya'ya hükmettiğini söylemektedir. Ancak diğer vesikalardan elde edilen bilgiler, bu olaylar için daha uzun bir süre gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu İskit baskını -aynı zamanda Kimmerler- hakkında en erken kayıt Assur vesikalarındadır. Bu kayıtlarda Sakaların MÖ. 676'larda Assur topraklarına girdikleri, Assur kralı Asarhaddon (MÖ. 681-669) tarafından geri döndürüldükleri ve Saka kralı İşpakai'nin öldürüldüğü anlatılmaktadır (Prism B, Col. III, II 13-28 [517, 533], Şurada Luckenbill, 1927: 207, 213; Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Assur vesikalarından anlaşıldığına göre bu yüzyılın başlarında, Assur'un kuzey-doğu sınırındaki siyasi durum karmaşıktır. Nitekim Assur'a karşı Mannalar, Kimmerler ve Medler büyük bir koalisyon oluşturmuştu. Asarhaddon akıllıca bir hareketle Sakalarla iyi ilişkiler kurarak tehlikeyi önlemiştir (Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Kral Asarhaddon kızını İskit kralı P/Bartatua ile evlendirerek Sakaları kendilerinden uzak tutmayı başarmış (Kuhrt, 2007a: 33) ve koalisyonu yöneten Kashtaritu'yu (Khshathrita) MÖ. 674'de mağlup etmiştir. Sonraki süreçte Urartu memleketinin Sakaların kontrolüne girdiği ve kısa bir süre sonra (MÖ. 652 ?) Manna ve Media memleketlerinin de Sakalara boyun eğdiği anlaşılmaktadır (Sulimirski & Taylor, 1991: 564).

Assur vesikaları ile Herodotos'un metinleri karşılaştırıldığında Bartatua, Herodotos'ta geçen Protothyas ile özdeşleştirilir. Hatta bu kişi İşpakai'nin ardılı bile olabilir (Sulimirski & Taylor, 1991: 564). Herodotos'a göre İran'da Med krallığının başına Kyaksares (yak. 625-585) geçtiğinde (Phraortes'in oğlu Deiokes'in torunu) babasının öcünü almak için Assur'a yürümüş ve Ninova'yı kuşatmıştı (Hdt. I. 102-103). Bartatua muhtemelen MÖ. 645'lerde ölmüştü ve yerine Assur kralının kızından olduğu düşünülen Madyas geçmişti. Bartatua ile yapılan siyasi evliliğin Assurluları muhtemelen kuzey-batı İran'da çok önemli bir pozisyona sokmuştur (Sulimirski & Taylor, 1991: 565). Bu sırada Bartatua'nın (Protothyas) oğlu kral Madyas¹⁰ önderliğindeki Sakalar Med topraklarına doğru gelmekteydi. Herodotos'a göre Sakalar Med topraklarına yakın bir güzergah olan Maiotis-Phasis-Kolkhis üzerinden değil, daha uzun olan kuzey yolundan, Kafkasları sağ taraflarına alarak inmiştir. Önceleri bu toprakları ele geçirseler de

⁹ Kafkaslardaki Gerusin/Portae, Sarmaticae/Daryal ve Oset geçitleri için bkz. Özgül ve Ceylan, 2017: 37.

¹⁰ Bartatua muhtemelen MÖ. 645'lerde ölmüştür ve yerine Assur kralının kızından olduğu düşünülen Madyas geçmiştir. Bartatua ile yapılan siyasi evlilik Assurluları muhtemelen kuzey batı İran tarihinde çok önemli bir pozisyona sokmuştur. Bkz. Sulimirski & Taylor, 1991: 565.

daha sonra Medler bunları mağlup ederek yurtlarına geri döndürmüştür (Hdt. I.73, 103-106, IV.2-12).

Sakes halkının Sakalar olduğu kabul edecek olursak Ktesias'ta da Saka-Med münasebetlerinden bahsedildiğini ifade edebiliriz. Ktesias'a göre Medler, Parth isyanında Sakeslere şehirlerini ve topraklarını emanet etmişti. Bunun ardından Sakesler ile Medler uzun yıllar savaşmıştır. Bu savaşlar sırasında Zarinæ adında cesaretli bir kadın savaşçı ile karşılaşmaktayız. Ktesias, Sakeslerin cesur kadınlara sahip olduğunu ve onların erkeklerle beraber savaşarak, savaşın tehlikelerini paylaştıklarını söylemektedir (Ctes. F5. Diodorus 2.32.4–34.6 [cf. Testmonium 3]).

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Medler uzun yıllar İran coğrafyasında egemen olmuştur. Ancak Medlerin İran'daki hâkimiyeti Büyük Kyros'un (II. Kyros, MÖ 559-530) Perslerin başına geçtiği döneme kadar sürmüştür. Büyük Kyros, Med hâkimiyetine son verip Pers kralı olduğunda öncelikle Lydia'yı ele geçirmiş (MÖ. 547/46) ve Batı Anadolu'ya kadar nüfuzunu yaymıştır. Batı Anadolu'daki işleri düzene koyup komutanlarını orada bıraktıktan sonra geri dönen kral, Mezopotamya ve Yukarı Asya halkları ile mücadele etmeye başlamıştır (Hdt. I. 123-177). Herodotos'un hikâyesine göre, Perslerin Asya'da karşılaştığı ilk halk Massagetlerdir. II. Kyros'un en güçlü olduğu dönemde Massagetlerin başında Tomris adında bir kraliçe bulunmaktaydı. Kyros evvela Tomris ile evlenmek istediğini söylese de asıl amacının Massagetleri ele geçirmek olduğunu bilen Tomris'e bunu kabul ettirememiştir. Bunun üzerine Kyros ordusunu Arax (Aras) Nehri'ne doğru yollayarak ırmak üzerine köprüler yaptırmıştır. Tomris ile daha önce tanıştıkları üzere üç günlük mesafe yol alıp savaşa kararı almışlardı. Ancak Pers kralı Kyros, bir savaş hilesi ile Massaget ordularının üçte birini yok etti. Bunlar arasında orduyu komuta eden Tomris'in oğlu Spargapises de vardı. Son derece öfkelenen Tomris bütün gücüyle Kyros'a saldırdı. Herodotos bu savaşın barbarlar arasında geçen en ağır savaş olduğunu ifade etmektedir. Nitekim iki taraf da uzaktan ok atışlarıyla savaşa başlamış, ardından göğüs göğüseye kargı ve hançerlerle dövüşmüşler ve neticede Massagetler galip gelmiştir (Hdt. I. 205-214). Herodotos'un bu öyküsünü Strabon'da da bulmaktayız. Fakat Strabon farklı bir olaydan da bahsetmektedir. Buna göre, Büyük Kyros bir orduya yetecek kadar tedarik malzemeleriyle dolu (özellikle şarap) kamp kurmuş ve taktik gereği buradan askerlerini çekmiş, Sakalar da burayı bularak zevke dalmıştı. Büyük Kyros daha sonra geri dönerek sızmış ve sersemlemiş Sakaları katletmiştir (Str. XI. 8. 5).

Ktesias ise (Ctes. F9. Photius, 36a9–37a25, §1–8) Büyük Kyros'un Tomris ile savaşından önce onun Sakesler ile mücadelesine değinmektedir. Ona göre II. Kyros, Sakeslerin kralı ve Sparethe'nin kocası Amorges'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine kraliçe Sparethe 500.000 kişiden oluşan bir ordu toplayarak Kyros'un ordularını mağlup etmiş ve birçok esir almıştır. Bu esirlere karşılık kocası

Amorges'i takas etmiştir.¹¹ Metinlerden anlaşıldığına göre Saka gruplarında kadınlar da erkekler gibi savaşçıydı. Bu konuda en iyi bilinen şahsiyet kraliçe Tomris'tir. Kralları esir edildikten veya öldükten sonra ordularının başına geçerek zaferler kazanan Zarinae ve Sparethe örnekleri de kraliçe Tomris hikayesine benzemekte ve savaşçı ruhlu Saka kadınlarının özellikleriyle uyumaktadır.

Kyros'un oğlu Kambyzes döneminde Massagetlere veya Sakalara karşı bir sefere çıktığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Taishan, Kambyzes'in babasının intikamı için Massagetler üzerine sefere çıkmış olabileceğini, I. Darius'un tahta çıkmasından önce Seyhun'un kuzeyinde yaşayan Sakalar Pers tabiyetinde olduğundan, yapılan mücadeleyi Perslerin kısa bir sürede kazandığını ileri sürmektedir (Taishan, 1998: 5).

I. DARIÜS'UN SAKA SEFERLERİ

Behistun kitabesinde I. Darius hükümdar olduktan sonra kendisine isyan eden memleketleri, yaptığı savaşları ve yendiği kralları saymaktadır. Anlaşıldığına göre Büyük Kral, on dokuz savaştan başarıyla çıkmış, dokuz kralı esir etmiştir. Buna göre I. Darius'un yendiği ve Behistun Rölyefi'nde (fig. 7) elleri arkadan ve boyunlarından birbirlerine bağlanarak betimlenen krallar şunlardır (DB. IV.2): Gaumata (Bardia olduğunu iddia etmektedir. Darius'un ayağının altındaki), Aθ'ina (Susa Kralı), Nidintu-Bel (Babil Kralı), Martiya (Susa Kralı), Phraortes (Media Kralı; Kyaksares'in soyundan geldiğini iddia etmektedir), Ciθ'a(n)takhma (Sagartia Kralı), Frada (Margiana Kralı), Vahyazdata (Kyros'un oğlu Bardia olduğunu iddia etmektedir), Arkha (Nabu-na'id'in oğlu Nabukhadnezzar olduğunu iddia etmektedir).

Buradaki listede Saka adına ve memleketine rastlamamaktayız. Ancak Behistun Rölyefi'nin en sağında boynundan bağlanmış ve sivri şapkası ile esir edilmiş bir Sakalı ile karşılaşmaktayız. Bu kişi DB V.4'te geçen Skunkha olmalıdır: "Ordumla birlikte İskitya'ya gittim. İskitya'ya doğru....Tigris....denize doğru....sal ile karşıya geçtim; İskityalıları cezalandırdım. Bir kısmını ele geçirdim [ve onları getirdim] kendime bağladım .... Adı Sku(n)kha idi; onu ele geçirdim....benim istediğim birini kral seçtirdim; daha sonra burası benim oldu." Apadana Rölyefi'ndeki haraç getiren 11. delegasyon (bkz. figür 4 Sakā tigrakhauda), Skunkha'nın liderlik ettiği Saka grubu olabilir. Schmidt'in, Darius'un İskit seferi ve Behistun'daki Skunkha kaydı ile birlikte mezar rölyeflerinden elde ettiği ipuçları, Skunkha'nın Saka paradraya grubunun bir bölümünü temsil ettiğini ileri sürmesine neden olmaktadır¹². I. Darius'un Skunka'nın yerine getirdiği yeni

¹¹Amorges adı haumavarga adı ile ilişkilendirilmektedir, bkz. Head 1992: 48; Omuvargafa=Amrygoi=Haumavarga için bkz. Durmuş 2007, s. 39, 41.

¹² Taishan'a göre I. Darius'un saldırdığı bu grup Massagetler veya Herodotos'ta İskit soyundan oldukları söylenen İssedon'lar olabilir. Zira Massaget ülkesi İssedon'ların karşısında uzanmaktaydı. İssedon'lar, İli ve Chu Nehirleri vadisinden batıya doğru hareket

lider büyük ihtimalle Pers yanlıydı. Görevi de tıpkı Saka haumavarga'nın Perslerin kuzeydoğu sınırlarını koruduğu gibi imparatorluğun kuzeybatı sınırlarının korunması idi (Schmidt, 1970: 115).

I. Darius'un İskitler üzerine ikinci seferini (MÖ. 513/512) Herodotos ve Ktesias'tan takip etmekteyiz. Herodotos'a göre I. Darius sefer için birçok hazırlık yaptırmıştır. Haberciler salıp Pers geleneği olduğu üzere boyunduruğunda bulunan halklardan asker, gemi vs. talep etmiş, Bosphoros üzerine köprü kurmak için emir vermiştir. Darius'un bu savaş için yedi yüz bin asker, altı yüz gemi toplamıştır. Susa'daki sarayından yola çıkarak Khalkedon'a varmış ve gemiye binene kral, Kyanera adaları üzerinden Pontos Euxeinos'u izlemiştir (Hdt. IV. 83-85). Darius Avrupa'ya geçerek İyonyalılara *Istros* (Danube, Tuna) üzerine köprü kurup beklemeleri görevini vermiştir. Kral Istros'a çıktıktan sonra iki gün boyunca yol almış ve Istros'un kollara ayırdığı yönde köprü kurdurmuştur. Ardından Trakya'ya ilerleyerek Teanos ırmağı kaynaklarına varmıştır. Buradan Odrysler ülkesindeki Artiskos ırmağı kıyılarına gelmiştir. Istros'a varmadan önce Getailileri yenmiş, bazı Traklar kabileleri Darius'a teslim olmuştur (Hdt. IV. 89-93).

I. Darius, Istros'taki köprüyü altmış gün boyunca korumaları için İyonyalıları görevlendirmiştir. Bu süre zarfında Persler geri dönmezse köprüyü yıkmaları emredilmiştir. Herodotos'a göre Istros'u geçtikten sonra eski İskitya topraklarına ayak basmış olursunuz. Burası Karkinitis'e kadar uzanır, devamı aynı kıyının devamıdır ve Taurika Khersonesos (Kırım) yarım adasına varmaktadır. Burada Tauriler yaşamaktadır. Tauris'ten sonra tekrar İskitlerle karşılaşmaktadır. Bunlar Tauris'in kuzeydoğusundaki ülkede, Doğu denizi kıyılarında, yani Kimmer Bosphoros'unun ve Palus-Maiotis'in (Azak Denizi) Tanais'e kadar olan batı bölümünde otururlar. Sakalar Perslerle düz bir ovada savaşmak istememiştir. Bir haberciyi komşularına (Tauris, Agathys, Neuri, Androphag, Melankhlenos, Geloni, Sauromat, Budin kralları) göndererek Perslere karşı birleşme teklifinde bulunmuşlardır. Komşularından yalnızca Geloni, Budin ve Sauromat kralları Sakalara yardım etmekten yana olmuşlardır. Herodotos Sakaların bu savaşta iki kola ayrıldığını, başlarında Skopasis, Idanthysos ve Taxakis'in bulunduğunu belirtmektedir. Sakaların temel stratejisi toprak bırakarak çekilmeye dayanmaktaydı. Buna göre Sakalar, Pers ordusunu boş steplerde sürekli gezdirerek aç, susuz bırakmış; uygun gördükleri anlarda uzaktan savaşma tekniği ile Perslerin başlarına bela olmuşlardır. Hatta I. Darius, Saka kralı Idanthysos'a çıkıp savaşması için mektup dahi yazmıştır. Neticede perişan olan Persler geri çekilmek zorunda kalmıştır. I. Darius Trakya'ya gelerek Khersonesos'tan Sestos'a ulaşmış ve gemilerle Asya'ya geçmiştir. Avrupa'da komutanlarından Megabazos'u bir

---

etmiş ve ardından Darius'un tahta çıktığı zamanda, Massagetlerin bulunduğu Seyhun'un kuzey yakasını işgal etmiş olabilir. Bundan sonra İssedon'lar, Persler tarafından Sakalar olarak adlandırılmıştır. Eğer böyleyse, İssedon'lar Massaget topraklarını işgal ettikten sonra Massagetlerin üzerindeki zaferlerini pekiştirmek için Akhaimenidlere bağlı olmayı kabul etmiş olmalıdır (Taishan, 1998: 5-6).

takım askerle beraber bırakmıştır. Megabazos burada egemenlikleri dışında kalmış olan sitelere boyun eğdirmiştir (Hdt. IV. 97-143).

Ktesias, I. Darius'un ikinci İskitya seferini daha teferruatsız kaleme almıştır. Ona göre Darius, bu sefer için öncelikle Kappadokia satrapı Ariaramnes'i görevlendirmiştir. Satrap 30-50 kürekli gemilerle yola çıkmış, birçok savaş esiri almıştır. Hatta İskit kralının kardeşi Marsagetes'i dahi ele geçirmiştir. Ariaramnes onu, bir aile üyesine kötü davrandığı için kendi kardeşi tarafından zincire vurulmuş halde bulmuştur. İskit kralı Scytharches¹³ bu durum için öfkelenmiş ve Pers kralı Darius'a hakaret içeren bir mektup yazmıştır. Darius da aynı üslupla cevaben bir mektup kaleme almıştır. Darius, 800.000 kişilik bir ordu oluşturarak Boğaz ve Ister'e köprüler kurdurmuş, Saka topraklarına geçerek 15 gün boyunca ilerlemiştir. İki tarafın birbirlerine ok atarak başladığı savaş İskitlerin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. I. Darius ordusuyla köprüler üzerinden geri dönmüş fakat geride Avrupa tarafında kalan Pers ordusundan 80.000 kişi Scytharches tarafından öldürülmüştür (Ctes. F13. Photius, 37a26–40a5, §20-21; Ayrıca bkz. Ceylan ve Günaşdı 2013: 123-128).

Perslerin Sakalarla bu denli zorlu mücadelelere neden giriştiği meselesi üzerinde de durmak gerekmektedir. Bugüne dek I. Darius'un Saka savaşlarının nedenleri üzerine birçok görüş ileri sürülmüştür. Antik kaynaklar savaşın gerçek nedeninden ziyade görünürdeki nedenlerine vurgu yapmaktadır. Modern çalışmalar da savaşın sebeplerini genellikle ekonomik, ticari ve politik meselelerle bağdaştırmaktadır (Hdt. IV.I, VII. 20; Ctes. F13. Photius, 37a26–40a5 (§20-21); Iustin. II.5.9; Kuhrt 2007a: 194; Özkan Kılıç 2018: 301-316). Bunların haricinde İ. Durmuş (1997: 49-50) Sakaların kuzeyden Kafkaslar tarafından Pers topraklarına girmesini engellemek için böyle bir sefere ihtiyaç duyduklarını; E. Memiş (2005: 48) ise Yunanistan'ın buğday ve kereste gibi ihtiyaçlarını karşılayan İskitya ile Yunanistan'ın bağlantısını kesmek ve böylece Yunanistan'ı daha kolay ele geçirmek düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşlere özellikle ortaçağın karakteristik bir özelliği olan ve kendini güçlü gören devletlerin hayalini süsleyen dünya hâkimiyeti fikrine benzer bir düşünceyi de ekleyebiliriz. Nitekim Büyük Kyros, II. Kambyzes ve I. Darius'un seferleriyle güneyde Mısır, doğuda Hindistan, batıda Trakya ve bazı Yunan adalarına kadar tek hâkim devlet Persler idi. Anlaşılan o ki Persler kuzeyde Karadeniz'e, Kafkaslar'a ve Hazar Denizi'ne dayanmış vaziyeteydi. Perslerin, imparatorluk sınırlarının bütün kuzey hattı boyunca at koşuran Saka topraklarına da sahip olmak istedikleri düşünülebilir. Kitabelerde geçen ifadelerde Pers krallarının dünya hâkimiyeti düşüncesini görebiliriz:

---

¹³ Marsagetes=Skunkha için bkz. Balcer, 1972: 125; Skytharbes=Idanthrsos için bkz. Özkan Kılıç, 2018: dn.46.

Ben Darius, krallar kralı, Persia kralı, ülkelerin kralı... (DB I.1).

Ahura Mazda bu güzel atlara, iyi insanlara sahip ülkeyi bana verdi (DPd II).

Büyük Kral Ahura Mazda bu dünyayı yarattı, cenneti yarattı, insanoğlunu yarattı, insanlar için refah getirdi, Krsekses'i kral yaptı (XPa I).

Ben büyük kral Kserkses, krallar kralı...dünyanın dört bir köşesinin kralı...(XPa II).

Ahura Mazda'nın isteğiyle Persia'dan uzaktaki bu memleketleri ele geçirdim; onları yönettim; onlar bana haraç getirdi; onlar için kanunlar yaptım; Media, Susa, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Khorasmia, Drangiana, Arakhosia, Sattagydia, Ga(n)dara, India, Amyrgian İskitleri, sivri şapkalı İskitler, Babil, Assur, Arabia, Mısır, [Armenia], Kappadokia, Lydia, İyonya, denizin ötesindeki İskitler, Skudra, denizci İyonyalılar, Pu(n)tialılar, Kushialılar, Maksyes, Karkialılar (DNa III).

Ahura Mazda'nın isteğiyle bu ülkeler bana köle oldu, bana haraç verdi; gece ve gündüz onlara ne emrettiysem yaptılar...(DB I.7)

Ahura Mazda'nın isteği ile bu ülkeler kanunlarıma saygı gösterdiler; ne emrettiysem yaptılar (DB I.8).

KSERKSES DÖNEMİNDE SAKALAR

Kserkses dönemi Akhaimenid yazıtlarında Saka grupları, Saka haumavarga ve Saka tigrakhauda ve Dahā olarak anılmaktadır. Burada Saka tyaiy paradraya grubunu göremeyiz. Bunun yerine tihrakhauda grubunun hemen ardından Skudra¹⁴ ismi verilmiştir. Kserkses bu grupların kendisine haraç verdiklerini ifade etmektedir (XPh § 1-19; 26-27; Cameron, 1959: 474). Herodotos'un, Kserkses'in ordusunda Yunanistan seferine iştirak eden halkları verdiği listede de Sakaları görmekteyiz. Burada Sakalar *hafif zırhlı* olarak betimlenmekte, kendilerine özgü yay, balta (sagaris) ve hançer ile tasvir edilmektedir. Herodotos bunlar için, "Sakaların Amyrgia kabilesinden oldukları halde bunlara Sakesler" dediğini; savaşta Sakesler ve Baktrianların Darius'un kızı Attosa'dan doğan oğlu Hystaspes'in komutasında olduğunu söylemektedir (Hdt. VII.64). Amyrgian Sakaları olan bu grup Kaspialılarla birlikte Perslerin on beşinci eyaletine dahildir. Herodotos'a göre bu eyalet 250 talent haraç ödemekle mükellefi (Hdt. III. 93; Balcer, 1972: 124).

Bu tarz hafif teçhizatlı okçu birliklerini Akhaimenid sanatında görmek mümkündür. Anlaşıldığına göre savaşta Saka askerleri Pers ordusunda yer alan

¹⁴ Skudra'nın (İçkudra, Çkudra) Saka paradraya yani Karadeniz'in ötesindeki Sakalar için kullanıldığı düşünülmektedir, bkz. Durmuş, 2007: 39.

sıradan askerler değildir. Herodotos bunları Persler nazarında ayrıcalıklı yerleri olan Med ve Pers askerlerinin yanında, seçme birliklerin arasında göstermiştir. I. Darius dönemindeki Marathon savaşında (MÖ. 490) Saka piyadesi Pers ordusunun merkezinde seçkin Perslerin yanında konuşlanmış ve Atina hoplitleriyle çarpışmıştı. Savaşın bu noktasında Sakalar ve Persler düşmanlarını püskürtmeyi ve geriye atmayı başarmıştı. Ancak kanatlardaki birliklerin mağlubiyete uğraması sonucu iki kanat arasında sıkışan Saka ve Pers askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştı ve Persler mağlup olmuştu (Hdt. VI. 113). Kserkses'in yenildiği Yunan savaşlarında da Sakaların önemli bir pozisyonda olduğunu görmekteyiz. Kserkses Asya'ya geri dönerken arkasında komutanlarından Mardonius'u bırakmıştı. Mardonius burada yapacağı savaşlar için Pers ordusunda gösterişleriyle ön plana çıkan ve daha önce başarılı olmuş olan birlikleri yanına almıştı. Bu birlikler arasında meşhur Ölümsüzler Birliği, Persler, Medler, Baktrialılar ve Hintlilerin yanında Sakalar da bulunmaktadır (Hdt. VIII. 113). Mardonius'un Plataia'daki savaşında (MÖ. 480) Saka askerleri Amprakia, Anaktorion, Leukas, Pale ve Aiginalıların karşısında savaş pozisyonu almıştı (Hdt. IX. 31). Savaşta Pers ordusu büyük bir hezime uğramıştı. Ancak Herodotos bu yenilgiye rağmen Pers cephesinde savaşan birliklerden Saka süvarilerinin Pers piyadesiyle birlikte en göze çarpan birlik olduğunu ifade etmektedir (Hdt. IX. 71). Sakaların ayrıca Yunan seferleri sırasında donanmada da görev yaptığı Herodotos tarafından ifade edilmektedir (Hdt. VII.96).

Herodotos'un Sakalar hakkında söylediği "hafif zırlı" ifadesi Sakaların Yunan savaşlarındaki pozisyonları, tarihi metinler ve arkeolojik kaynaklar dikkate alındığında daha ağır zırlı olmaları gerektiği sonucuna varabiliriz (Head, 1992: 49). Nitekim Herodotos başka bir pasajında Saka soyundan olduğunu söylediği Massagetlerin ok ve baltanın yanında mızrak (kargı) kullandıklarını, atlarının da göğüs ve şakaklarını zırladıklarını ifade etmektedir (Hdt. I. 215, zırlı atlar için Arr. anab. III. 13.4). Ayrıca Oksus hazinesinden bir parçada Saka piyadesinin elinde mızrak olduğu görülmektedir (Head, 1992: 49, figür 32 f). Yine MÖ. 5. yüzyılın sonlarına, MÖ. 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Solokha'da ele geçirilmiş altın İskit tarağı üzerinde mızrak taşıyan bir atlı Saka figürü ile karşılaşmaktayız (Bkz. Resim 3). Sakaların hasır ve deri kalkanlar kullanması da dikkat çekicidir (Head, 1992: 37). İlhami Durmuş da (2007: 101) Sakaların kılıç ve mızrak kullandığını ifade etmektedir.

Sakaların Kserkses dönemiyle birlikte Pers ordusunda etkin bir şekilde kullanılmasının Pers ordusunun yeni savaş taktikleri ve teçhizatları geliştirmesini sağladığını da söyleyebiliriz (Sekunda, 1992: 8). Yukarıda sunduğumuz yazılı ve arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığına göre Saka ordusunun çoğunluğu atlı birliklerden müteşekkildir. Eyer üzerinde savaşmaları onlara hareket kabiliyeti kazandırdığı gibi rakiplerine karşı üstün pozisyon almalarını da sağlamaktaydı. Ayrıca at üzerinde yay kullanmaları, oklarını uzak mesafelere fırlatabilmeleri savaş taktik ve stratejilerinin temelini oluşturmaktaydı (Durmuş, 2007: 98-99). Herodotos, Medlerin yay kullanmayı İskitlerden öğrendiğini veya İskitlerin onlara

bu konuda hocalık yaptığını söylemektedir (Hdt. I.73). Binicilik ve okçuluk maharetleri son derece yüksek olan Sakaların bu meziyetlerinin Persleri etkilediğini ifade edebiliriz (Farrokh, 2007: 34).

Büyük Kyros ve I. Darius dönemlerinde Perslerin Sakalarla mücadeleleri neticesinde Sakaları yakından tanıma fırsatı bulduğu kesindir. Bu savaşlar sırasında iyi savaşçılar olduğu anlaşılan Saka boyları Kserkses döneminden itibaren ücretli asker olarak Pers ordusunda hizmet etmeye başlamıştır. Perslerin daha sonraki dönemlerde savaşçı Saka topluluklarından daha etkin yararlanabilmek amacıyla Pers topraklarında iskân ettirildikleri de düşünülmektedir. Zira bozkır göçebelerinin kullandığı üç uçlu bronz ok uçlarının bütün Pers imparatorluğu topraklarında bulunması, bazı İskit gruplarının imparatorlukta yerleşimci olarak barındırıldığını veya birtakım garnizonlara yerleştirildiğini yansıtır olabilir. Mesela Şiraz yakınlarındaki Sivand adının *Sakavant*'tan türemiş olduğu da ileri sürülmektedir. Kserkses'in Yunan seferinden III. Darius dönemindeki Gaugamela Savaşı'na kadar olan süreçte Saka birliklerinin Pers ordusunda hazır kıta bulunmasına dair yapılan atıflar yine bu durumla ilgili olabilir (Head, 1992: 49; Tuplin, 1987: 188). Nitekim Ksenophon'dan (Ksen. anab. IV.7.18) anlaşıldığına göre Kuzeydoğu Anadolu kıyılarında en azından MÖ. 5. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında Saka yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Babil'deki *askeri tımarlar (hatru)* arasında Kimmer¹⁵ (Saka) grubuna rastlanması da bu konuda önemli bir göstergedir (Head, 1992: 13-14; Kuhrt, 2007: 680, dn. 7.)

SON SAVAŞ GAUGAMELA'DA SAKALAR

III. Darius döneminde Büyük İskender ile yapılan Granikos ve Issos Savaşlarında Sakalar, Yunan tarihçilerin Pers ordu listelerinde yer almamıştır. Ancak son büyük savaş olan Gaugamela'da tıpkı Kserkses döneminde olduğu gibi bazı Saka grupları Perslerin yanında konuşlanmış ve savaşta hazır kıta bulunmuşlardır.

Bu dönemde de Asya'da birden fazla Saka grubuyla karşılaşmaktayız. Arrianos, Asya ve Avrupa İskitlerinden bahsetmektedir. Avrupa İskitleri şüphesiz Herodotos'un andığı Karadeniz'in kıyısındakilerdir. Asya İskitleri ise Abian, Massagetler ve Seyhun'un kuzeyinde bulunan Sakā'lardır (Arr. anab. IV.1,5,16). Massaget grubunun bu dönemde, Sogdiana'ya çok da uzak olmayan Kızıl Kum Çölü'nün sınır bölgesi Seyhun Nehri'nin güney yakasına dağılmış olduğu açıktır. Eskiden Massagetler, Seyhun'un kuzey kıyısında yaşıyordu (Bkz. dn.1). Onların güneye gelmelerinin sebebi muhtemelen doğu komşuları olan İssedon'ların baskısından kaynaklanmıştır. Burada olabilecekleri en erken tarih II. Kyros'un krallığının ilk yılları olmalıdır (Taishan, 1998: 9-10).

¹⁵ Assur metinlerinde geçen Kimmerler, Sakalar ile özdeşleştirilmektedir. Geç Babil metinlerinde de böyle görünmesine rağmen diğer bazı Assur vesikalarında iki ismin ayrı olarak anılması tartışma yaratmaktadır. Bkz. Kuhrt, 2007a: 34 (dn.3).

Curtius Rufus Gaugamela'daki savaş başlamadan önce Babil'de toplanan III. Darius'un ordusunda Sakaların olduğunu söylemektedir ve Sakaların savaşçı ve güçlü özelliklerine atıfta bulunmaktadır (Curt. IV.9.2). Curtius, Makedon komutan Parmenion'un savaş taktiğini belirlemek için yaptığı konuşmada ilk kez Sakalarla savaşacak olan Makedon askerlerinin Sakaların kabarık uzun sakalları, kesilmemiş saçları ve iri bedenlerinden etkilenebileceklerini ifade etmektedir. Bunun yanında geniş bir ovada yapılacak bir saldırıda kalabalık Saka askerlerinin sayıca az olan Makedon birliklerinin etrafını çevirebileceklerinden bahsetmektedir (Curt. IV). Yine Curtius, Massaget grubunun iki bin kişilik atlı, Dahai grubunun da bin kişilik süvari birliği ile savaşa iştirak ettiğini ifade etmektedir (Curt IV.12.6-7)¹⁶. Arrianos ise Gaugamela'da Dahai birliğinin Baktria ve Arakhosialılarla birlikte sol kanatta olduğunu; sağ kanatta ise Sakai ve Sakes'lerin Parthia, Tapuria, Albania askerleriyle birlikte sağ kanatta konuşlandığını bildirmekte ve ardından savaş başladığında İskender'in sağ kanadının karşısında Saka atlıları ile Baktrialı ve yüz oraklı savaş arabasının yer aldığını ifade etmektedir (Arr. anab. III.11.3-6). Arrianos bu savaşta atlı-okçu olarak görev yapan Sakaların başında komutan olarak Mauakes'in bulunduğunu söylemektedir (Arr. anab. III. 8. 3).

Savaşın ilk hareketini Sakalar yapmış görünmektedir. Büyük İskender, ordusunu sağ tarafa doğru açtığı Saka süvarisi de süratli bir şekilde İskender'e doğru yaklaşmıştır. Makedonların ilk yaptığı hücum girişimini de Saka ve Baktria süvarileri püskürtmüştür. Arrianos, Saka süvarilerinin iyi olması ve atlarının zırhlı olmasından dolayı Sakaların savaşın bu bölümünde galip geldiğini ifade etmektedir (Arr. anab. III. 13.4).

SONUÇ

Antik kaynaklarda Sakaları tanımlayan birçok isim olsa da Persler yazıtlarında onları üç grup halinde tanımlamıştır: Saka tigrakhauda (sivri şapkalı), Saka tyaiy paradraya (Karadeniz'in ötesindeki), Saka haumavarga (Hdt.de Amyrgian İskitleri). Ayrıca kitabelerde geçen Dahā halkının da bir Saka grubu olması Yunan metinleriyle paraleldir. Bunların yanında Pers kitabelerinde bahsi geçmeyen ancak Yunan müelleflerin eserlerinde kaydedilmiş ve Saka'ların hakim olduğu bölgelerde yaşayan Massaget, Sakes, İssedon gibi çoğu göçebe halkın da Saka'lar olarak anıldığını söyleyebiliriz.

Saka gruplarının metinlerdeki tanımlanmaları, rölyeflerdeki betimlemeleri ve kurganlardan çıkarılan eserler onların karakteristik dış görüntüsü ve silahlarını tanımlamamıza yardımcı olmaktadır. Buna göre Saka paradraya ve Saka

---

¹⁶ Taishan (1998, s. 11) burada Saka'ların Perslere mi bağlı, yoksa Perslerin müttefiki mi olduğu konusunda kesinlik olmadığını; bu dönemde burada bahsi geçen Saka'ların Seyhun'un kuzey kıyısında değil Tanais (Don) ötesinde yaşadıklarını; Seyhun'un kuzeyinde sadece tek bir Saka grubunun değil farklı Saka gruplarının da bulunduğunu ifade etmektedir.

tigrakhauda grubunun yukarı doğru sivrilen başlıklar, haumavarga grubunun ise baş bölgesini tamamen kapatan daha küt başlıklar giymektedir. Her iki başlık türünde kulaktan çeneye kadar uzanan uçlar bulunmaktadır. Tahtı Taşıyan Halkların Rölyefleri'ndeki başlıklar yukarı değil geriye doğru kıvrık durmaktadır ve normal sayılabilecek boyutlardadır. Ancak Behistun rölyefinde ve Altın Elbiseli Adamda karşılaştığımız başlık olağandışı dik ve sivridir. Bu durum beyliği veya krallığı sembolize ediyor olabilir. Yine rölyeflerde (Tahtı Taşıyan Halklar) Saka paradraya ve Saka haumavarga grubunun boyunlarında gerdanlık veya halkalar bulunmaktadır. Aynı durumu Arapları temsil eden grupta da görmekteyiz. Herodotos'tan anlaşıldığına göre Araplar Perslere vergi ödemeyen bir halktır ve onların müttefikidir. Fakat Apadana rölyeflerinde Saka haumavarga grubunun Araplardan farklı olarak silahlar taşımaları dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bazı Saka gruplarının (özellikle haumavarga) rölyeflerde temsil edilen diğer bütün halklardan ayrıcalıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre silah olarak savaş baltaları, akinakes, ok-yay-sadak; elbise olarak başlık, ceket ve pantolon Sakalar için ortak görünmektedir. Bunlara maharetli bir şekilde kullandıkları atları da dahil edebiliriz. Onların savaş gücü Sakaları Asya'da son derece güçlü bir halk haline getirmiştir. Thukydides'in (Th. II. 97) Asya'da birleşebilecek Saka güçlerine hiçbir kuvvetin karşı duramayacağını ifade etmesi bu durumu net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

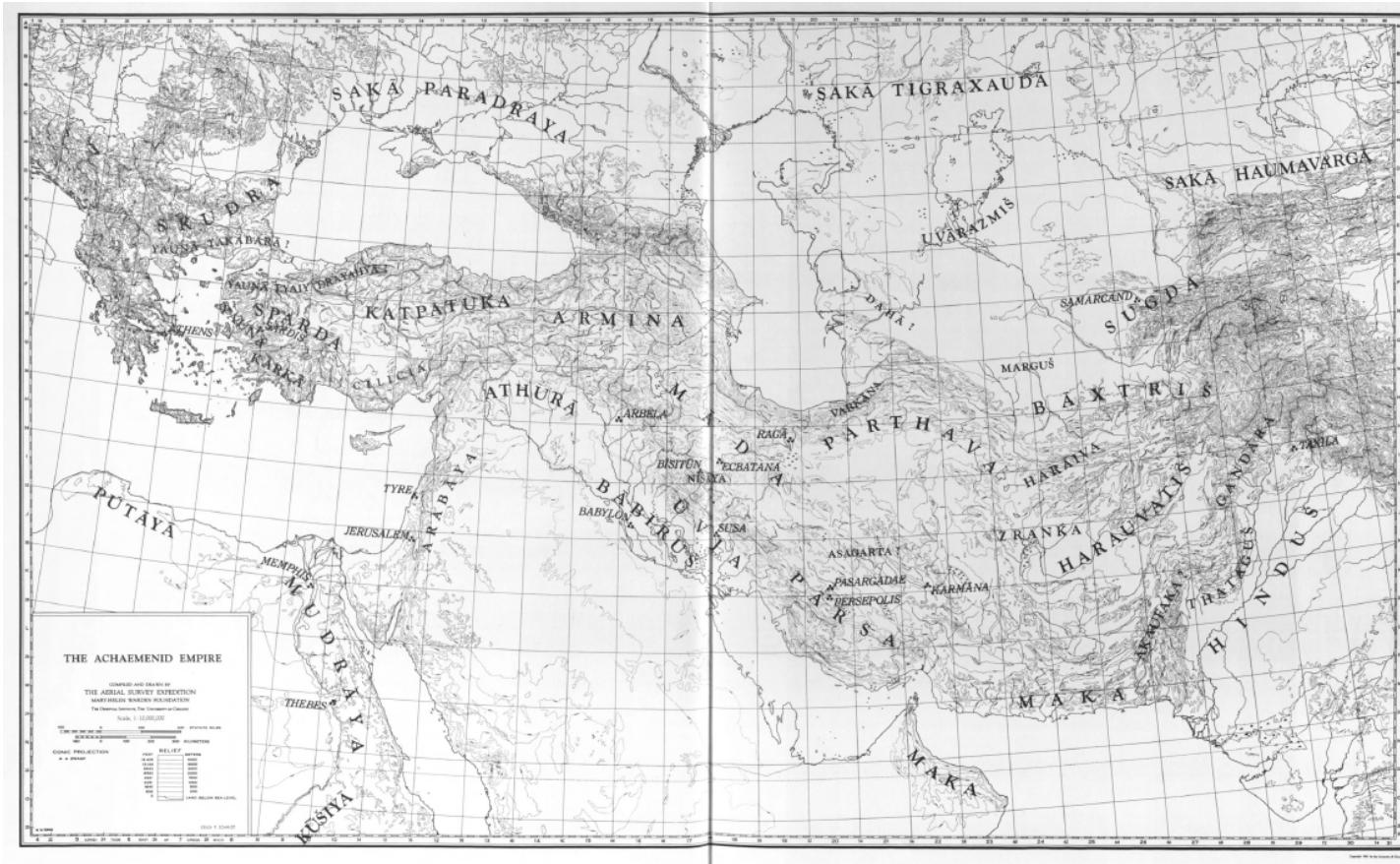
Akhaimenid tarihinin erken dönemlerinde iki halkın (Pers-Saka) münasebetleri düşmanca bir tavır içermektedir. Bu mücadele daha ziyade tigrakhauda ve paradraya gruplarıyla olmuştur. Zira metinlerde söz konusu iki grup ile çetin savaşlar yapıldığından bahsedilmektedir. Bu durum söz konusu Saka gruplarının coğrafi konumu ile ilgili olabilir. Erken dönem savaşları Persler açısından başarılı değildir. Büyük Kyros döneminde, kraliçe Tomris ile yapılan çetin mücadele iki tarafın da birbirini tanımaya imkân tanımıştır. İki tarafın husumet dönemi I. Darius zamanında da devam etmiştir. I. Darius'un krallığını ilan etmesinin ardından ona başkaldıranlardan biri de Saka kralı (Skunkha) idi. Behistun rölyefi ve kitabesinden anlaşıldığına göre I. Darius isyancı krallara boyun eğdirmeyi başarmıştır. Ancak Darius'un ikinci Saka seferi Persler açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yazılı metinlerden ve rölyeflerden anlaşıldığına göre Sakalar Perslerin "köle" halklarından biri olmamıştır. Zira Perslerin en güçlü oldukları erken dönemlerinde dahi Persler Sakalara karşı üstünlük sağlayamamıştır. Bu mücadeleler neticesinde Persler, Sakaların atlı-okçu taktiklerini, stratejilerini ve silahlarını görmüş ve ne denli güçlü bir halk olduklarını idrak etmişlerdir. Nitekim Kserkses ile birlikte Saka-Pers savaşlarıyla karşılaşmıyoruz. Sakaları artık Pers ordularının içinde Perslerle yan yana savaşırken görmekteyiz. Özellikle Yunan savaşlarında Sakalı birlikler Pers ordusunun elit askerleri arasında yer almıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde de Sakaları Pers ordusunda görmekteyiz.

Arrianos ve Curtius'tan anlaşıldığı üzere güçlü atlı birlikler olarak tasvir edilen Sakalar, Persler için tamam-devam savaşı olan Gaugamela Savaşında Makedonların çekindiği bir askeri birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem MÖ. 480'lerdeki Yunan savaşlarında hem de MÖ. 331'lerdeki Gaugamela Savaşında Persler hezimete uğramasına rağmen Yunan kaynaklarından Sakaların başarılı bir şekilde savaştığı açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Son söz olarak, tarihi olaylar Perslerin Saka askeri gücünün farkına varmış olduğunu göstermektedir. Ancak Sakalar da he ne kadar Perslerin bendesi olmasalar da tarihi metinlerde ve rölyeflerde Perslere haraç/hediye getiren halklar arasında tasvir edilmeleri Sakaların da Perslerin farkında olduğunun bir ifadesi olmalıdır.

Harita 1. Akhaimenid Dünyası. Kaynak: Schmidt 1970: 8.

Harita 2. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. **Kaynak:** Ptol. Geog. XII. Asie Tabvla Septima

Harita 3. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. Kaynak: Ptol. Geog. XXIII. Asie Tabvla Octava

Harita 4. Ptolemaius'un haritasında Saka Coğrafyası. **Kaynak:** Ptol. Geog. XVII. Asie Tabvla Secunda

KAYNAKÇA**A. Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar**

Arr. anab. (= Arrianus, Anabasis)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*. P.A. Brunt (Çev.), Cambridge, 1976-1983. (The Loeb Classical Library) ; *Anabasis Alexandri Book I-IV*. E. Iliff Robson (Çev.), Harvard University Press, 1967.

Ctes. (= Ctesias, Historicus)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*. James Robson, Lloyd Llewellyn-Jones (Çev.), London, 2010.

Curt. (= Curtius Rufus, Historiae Alexandri Magni)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *History of Alexander*. John C. Rolfe (Çev.), 1946 (The Loeb Classical Library).

DB. (= Darius, Behistun)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Tolman, H.C. (1908). *Ancient Persian lexicon and the text of the Achaemenidian inscriptions transliterated...* New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company; Kent, R.G. (1950). *Old Persian grammar, texts, lexicon*, New Haven, Connecticut: American Oriental Society; Kent, R.G. (1939). The Nakš-i Rüstam inscriptions of Darius. *Language*, 15 (3), 160-177.

<http://www.livius.org/sources/content/achaemenid-royal-inscriptions/>

(Aşağıda adı geçen yazıtlar için de yukarıda (DB için) verilen söz konusu çeviriler kullanılmıştır)

DNa. (= Darius, Nakş-i Rüstem)

DPd. (= Darius, Persepolis)

DPh. (= Darius, Persepolis 'Apadana Altın ve Gümüş Tabletler')

DSab. *Darius Statue, in Egyptian* (= Darius'un Susa'daki Heykeli)

DSe. (= Darius Susa)

Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Justinus Epitome of Pompeius Trogus' Philippic Histories*. J.S. Watson (Çev.), 1853.

<http://www.attalus.org>

Firdevsî, Şahnâme

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Şahnâme*. Necati Lugal (Çev.), İstanbul: Kabcacı, 2009.

- Hdt. (= Herodotos, Historicus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tarih*. Müntekim Ökmen (Çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Ptol. Geog. (= Ptolemaius, Geographia)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Claudius Ptolemaios, *Cosmographia: Weltkarten*. Lelio Pagani, Isolde Härth-Ragaller (Çev.), Würzburg: Popp, 1977.
- Str. (= Strabo, Geographus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geographica*. H. L. Jones (Çev.), London, 1929. (The Loeb Classical Library).
- Thuk. (= Thukydidēs)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Peloponnessos savaşları*. Furkan Akderin (Çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 2010.
- XPa. (= Kserkses, Persepolis 'Bütün Halkların Kapısı Yazıtı')
- XPh. (= Kserkses, Persepolis 'Daiva Yazıtı')
- Ksen. anab. (= Ksenophon, Anabasis)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis onbinlerin dönüşü*. Oğuz Yarlıgaş (Çev.), İstanbul: Kabalcı, 2011.

B. Modern Kaynaklar

- Balcer, J.M. (1972). The date of Herodotos IV.1 Darius' Scythian expedition. *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 99-132.
- Cameron, G.G. (1959). The 'daiva' inscription of Xerxes: in Elamite. *Die welt des Orients*, 2, (5/6), 470-476.
- Cameron, G.G. (1975). Darius the great and his Scythian campaign, Behsitun and Herodotos. *Acta Iranica*, 4, 75-88.
- Ceylan, A. – Günaşdı, Y. (2013). Balkanlarda İskitler. *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu bildirileri (08-10 Nisan/April 2010 Tiran/Arnavutluk)*, Edirne, 113-139.
- Cook, J.M. (1985). The rise of the Achaemenids and establishment and their empire. I. Gershevitch (Ed.), *Cambridge ancient of Iran II* içinde (ss. 200-292). Cambridge: Cambridge University Press.
- Darmesteter, J. (2012). *Avesta*. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl (Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. İstanbul: Karnak Yayınları.

- Durmuş, İ. (2002). İskitlerin kimliği, *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 620-627.
- Durmuş, İ. (1997). Saka-Pers mücadelesi. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 49-53.
- Durmuş, İ. (1996). Massagetler, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 86-91.
- Farrokh, K. (2007). *Shadows in the desert: Ancient Persia at war*. Oxford-New York.
- Francfort, H. P. (1988). Central Asia and eastern Iran. John Boardman, N. G. L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald (Ed.), *Cambridge ancient history IV Persia, Greece and the western Mediterranean C. 525 To 479 B.C.* içinde (ss. 165-193). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gall, H. V. (2009). *Naqş-e Rostam*. <http://www.iranicaonline.org/articles/naqş-e-rostam> (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- Hasanov, Z. (2009). *Çar İskitler*. İlyas Topsakal (Çev.), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Head, D. (1992). *The Achaemenid Persian army*. Stockport.
- Kuhrt, A. (2007). *The Persian empire: A corpus of sources from the Achaemenid period*. Volume II, London-New York.
- Kuhrt, A. (2007a). *The Persian empire: A corpus of sources from the Achaemenid period*. Volume I, London-New York.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient records of Assyria and Babylonia 2. Historical records of Assyria from Sargon to the end*. Chicago.
- Narain, A.K. (1987). The Sakā Haumavargā and the Ἄμύργιοι: The Problem of Their Identity. *Bulletin of the Asia Institute, New Series I*, (Inaugural Issue), 27-31.
- Özgül, O. & Ceylan, N. (2017). Eskiçağda Kafkasya geçitleri (Daryal ve Derbent). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, (13), 2017, 24-62.
- Özkan Kılıç, S. (2018). I. Dareios'un İskit seferinin nedenleri üzerine. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, (16), 301-316.
- Schmidt, E. F. (1970). *Persepolis III: The royal tombs and other monuments*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.
- Schmidt, E. F. (1953). *Persepolis I: Structures, reliefs, inscriptions*. Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications.
- Sekunda, N. (1992). *The Persian army 560-330 BC*. London.

Sulimirski, T. & Taylor, T. (1991) The Scythians. John Boardman, I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *The Cambridge ancient history: The Assyrian and Babylonian empires and other states of the Near East, from the eighth to sixth centuries B.C. III / 2* içinde (ss. 547-590), Cambridge University Press.

Sümmerer, L. (2010). Duvar resimleri. Latife Sümmerer, Alexander von Kienlin (Ed.). *Tatarlı renklerin dönüşü* içinde (ss. 120-185). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taishan, Y. (2014). *The name "Sakā"*. Sino-Platonic Papers 251, Victor H. Mair (Ed.), Philadelphia. http://sino-platonic.org/complete/spp251_Saka_Sacae.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Taishan, Y. (1998). *A study of Sakā history*. Sino-Platonic Papers 80, Victor H. Mair (Ed.), Philadelphia. http://www.sino-platonic.org/complete/spp080_saka_sai.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Tuplin, C. (1987). Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 20, 167-246.

Vogelsang, W. (1993). Dahae: People. *Encyclopaedia Iranica*, VI (6), 581-582. <http://www.iranicaonline.org/articles/dahae> (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Young, T. C. (1988). The Consolidation of the empire and its limits of growth under Darius and Xerxes. John Boardman, N. G. L. Hammond F., D.M. Lewis, M. Ostwald (Ed.), *Cambridge ancient history IV: Persia, Greece and the western Mediterranean C. 525 to 479 B.C.* içinde (ss. 165-193). Cambridge University Press.

C. İnternet Kaynakları

Allempires.com. http://www.allempires.com/forum/forum_posts.asp?TID=22148&PN=13 (Erişim Tarihi: 09.09.2018).

The State Hermitage Museum. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/879755/?lng=en> (envanter no: ДН.1913-1/1) (Erişim Tarihi: 09.09.2018).

Livius.org. <http://www.livius.org/pictures/iran/susa/susa-statue-of-darius-the-great/statue-of-darius-the-great-subject-r12-sg-shks-op-saka-scythians/> (Erişim Tarihi: 10.10.2018).